

Goden, heiligen en idolen

Vanaf de Oerknal

Eerst wil ik de mensheid zelf in een historisch perspectief plaatsen. Fenomenen zoals godsdienst en persoonsverheerlijking zijn niet uit de lucht komen vallen. Alles hangt met alles samen, ook in chronologische zin.

Schema van de Zon met zijn planeten;
de Aarde is hier de derde planeet van links, tussen Venus en Mars.

Ons past bescheidenheid. Hoe het wemelende mensengeslacht tot stand is gekomen werd in grote lijnen gereconstrueerd door Darwin. Die schreef in 1859 *The origin of species by means of natural selection*. Dit is een wetenschappelijke theorie, gebaseerd op waarnemingen (feiten) en een hypothese over hun samenhang. Alleen al het

idee dat de mens van aapachtigen afstamt zorgde voor ophef en spot, maar de kern van de evolutietheorie is niet meer omstreden. Alles begon met een zon en een bijbehorende planeet. Op die planeet zorgde een combinatie van zonnestrallen, atmosfeer en andere chemische elementen voor de evolutie van steeds ingewikkelder organische moleculen. Hieruit ontstonden na miljoenen jaren eencellige levende wezens.

De cel is de kleinste bouwsteen van al het aardse leven, van alle eencellige en meercellige organismen. De oudste levensvormen op aarde bestonden uit één cel: de evolutie van het leven op aarde begon met (nu uitgestorven) soorten eencelligen. In een later stadium van de evolutie vormden sommige eencelligen van eenzelfde soort kolonies van identieke eencelligen. [...] Via celdifferentiatie evolueerden sommige van deze celkolonies tot de eerste meercellige organismen die zich als zodanig ook konden voortplanten.

Zo staat het in Wikipedia. Kortom, sommige levensvormen bestonden voort, en gaven hun genen door, maar andere haalden het niet. *The survival of the fittest* (de meest geschikte, de best aangepaste, slimste, sterkste, taaiste in een specifieke omgeving) was hierbij het selectie criterium. Dat gold voor de primitiefste plantjes, zoals mossen of algen, en voor gevorderd dierlijk leven, zoals dino's en zoogdieren.

Ook over de plaats van de aarde in het heelal heeft de wetenschap nieuwe ideeën en bewijzen geleverd, te beginnen met de astronomen. Copernicus

beweest in 1543 dat de aarde om de zon draait, en andere genieën, zoals Galileo en Newton (die in 1687 de zwaartekracht beschreef) bouwden hierop voort.

Slechts zeer orthodoxe gelovigen interpreteren de oude scheppingsverhalen nog letterlijk. Die hielden in dat de zon om de aarde draait en dat de Here deze aarde inclusief fossielen heeft geschapen. De mensheid liet hij beginnen met twee kant-en-klare exemplaren, waarvan hij het vrouwelijke, Eva, uit de rib van het mannelijke, Adam, schiep. Die rib symboliseert de verbondenheid tussen man en vrouw, en de relatie tussen deze God en de mensheid. Tevens wordt subtiel gesuggereerd dat de man anciënniteit heeft en dat hij door de vrouw is verleid om van die appel te eten. Maar dat is het terrein van de theologie.

Dit scheppingsverhaal is fictie, maar kan achteraf ook best worden uitgelegd als een metafoor. Dat geldt voor alle scheppingsverhalen in de wereld, want tot een paar eeuwen geleden had letterlijk geen mens een idee van de feitelijke gang van zaken.

Tot het Fenicische schrift

Inmiddels weten we heel wat meer, maar gezien de lange voorgeschiedenis hebben we die kennis eigenlijk nog maar nét. De mens was de eindfase van een extreem langdurige evolutie. Lees en huiver!

De ouderdom van onze planeet wordt op 4,5 miljard jaar geschat en die van ons universum op 13,8

miljard. Het laatste is te berekenen aan de hand van de temperatuur van de kosmische achtergrondstraling in het waarneembare heelal, dus ook in de oudste en verste delen ervan. De kosmische straling zelf werd pas in 1912 ontdekt (door Victor Hess). De eerste gewervelde dieren op aarde ontstonden rond 400 miljoen jaar geleden. Zulke dingen zijn uit fossielen af te leiden. De prilste mensachtigen - voorlopers van onszelf - evolueerden rond 7 miljoen jaar geleden en **de homo sapiens is er 300.000 jaar.**

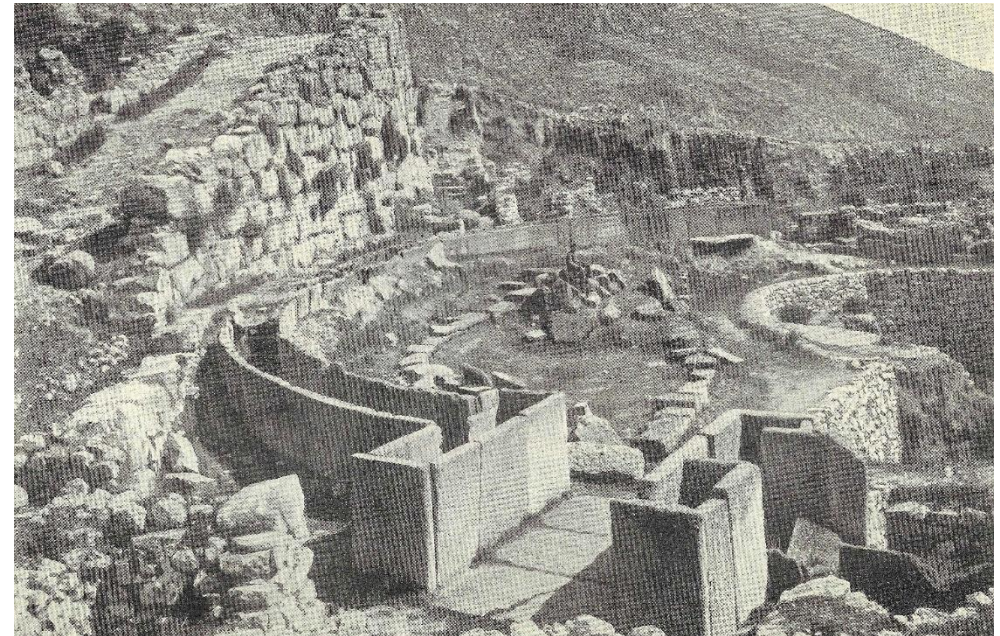
Zo maar een impressie van een Cro Magnon-mens (artiest onbekend).

De werkelijke start van de moderne mens begon echter met een ondersoort die wel *homo sapiens sapiens* wordt genoemd, maar bekender is als de Cro Magnon-mens. Die verving het op één na recentste type, de

Neanderthaler. De **Cro Magnon**, genoemd naar vindplaatsen in de Dordogne, Franse grotten, begint **vanaf 30.000 jaar geleden** dominant te worden. Het waren jagers-verzamelaars, in principe nog nomadisch, die al begonnen met landbouw en veehouderij. Rond 10.000 voor Christus ontstonden er permanente dorpen. Ook volgde een systeem van handel in gereedschap en voedsel, dat notatie van hoeveelheden en soorten nodig maakte. Vanuit pictografische notaties en lettergreeptekens ontstond **rond 2000 voor Christus het Fenicische alfabet** van enkele tientallen medeklinkers. Omdat de Feniciërs een zeevarend volk van handelaren waren - ze stichtten onder meer Carthago - kwam het alfabet in Griekenland terecht, waar er voor het eerst klinkers aan werden toegevoegd. Wikipedia:

Vanuit het Fenicische alfabet ontstonden de Aramese en Griekse alfabetten. Deze schriften zelf leidden weer tot de schriften die werden gebruikt door de hele regio, van West-Azië tot Afrika en Europa.

Ook op andere punten was er vooruitgang. In archeologische zin maakte de Bronstijd (3000 tot 800 voor Christus) zeer geleidelijk plaats voor de IJzertijd, die in ons land rond 700 voor Christus begon, maar in het Midden-Oosten en Griekenland al enkele eeuwen eerder. IJzer is veel harder dan brons en maakte betere werktuigen en wapens mogelijk.. Deze periode loopt tot de Romeinse tijd, het begin van onze jaartelling.

Schachtgraven in Mykene (ca 1500 voor Christus, nog in de Bronstijd).

De geschreven geschiedenis begint

Het schrift werd niet meteen vanaf het begin van de IJzertijd benut om geschiedenis en legenden vast te leggen, maar pas in latere eeuwen, zo ongeveer vanaf de 8ste eeuw voor Christus. Er werden verhalen uit de mondeling doorgegeven traditie opgetekend. De beroemdste voorbeelden zijn de *Ilias* en de *Odyssee* van de Griekse dichter Homeros, geschreven tussen 800 en 750 voor Christus. Maar de hierin behandelde gebeurtenissen, namelijk het beleg van Troje en de thuisreis van Odysseus daarna (los van alle mythische toevoegingen over het pantheon van Griekse goden en

hun ingrepen in het verhaal), moeten in de Mykeense periode van de Griekse geschiedenis hebben plaatsgevonden, dat was van 1600 tot 1100 voor Christus, en specifiek wat het beleg van Troje betreft rond 1200. Dus minstens vier eeuwen vóór Homeros.

De marmeren *David* van Michelangelo, een idool uit 1505.

Iets dergelijks is ook aan de hand met de bijbel. Zo hebben de eerste boeken, *Genesis* tot en met *Deuteronomium*, betrekking op de historische periode van 1450 tot 1410 voor Christus, dat is vier eeuwen vóór koning David. De Hebreeuwse teksten van de Pentateuch zijn een late neerslag van een veel oudere mondelinge overlevering. Het oudste gedeelte, volgens de

heldere inleiding tot de Willibrordbijbel uit 1981, 'is het verhaal van JHWH [Jahweh of Jehova] dat het stem-pel draagt van de godsdienstige en literaire mentaliteit van de oudere koningstijd. [...] Men moet daarin geen wetenschappelijke geschiedschrijving zoeken, maar de visie van gelovige Israëlieten op hun eigen verleden.' Met 'koningstijd' zijn hier de jaren tot ongeveer 970 voor Christus bedoeld. Toen moet de mondelinge traditie zijn ontstaan. De oudste van de *bewaard gebleven* manuscripten in het Hebreeuws - waaronder fragmenten in de Dode Zee-rollen die in 1947 werden ontdekt - stammen allemaal van ver ná Christus. Wel is er in Alexandrië een vertaling in het toenmalige Grieks gemaakt, de *Septuagint* (omdat er 70 vertalers tegelijk aan gewerkt zouden hebben) rond de 2^e eeuw voor Christus, maar nu dwaal ik echt af.

Het voortbestaan van godsdiensten

We kennen dus sinds een paar eeuwtjes de biologische herkomst van de mens als 'dier' onder de andere wezens op de aarde en weten welke plaats de aarde en de zon in ons heelal innemen. Dat wil nog lang niet zeggen dat we op alle vragen rond onze existentie en ons bewustzijn een antwoord hebben - want door dat 'bewustzijn' (of volgens Descartes ons denken of onze *ratio*) worden we geacht uniek te zijn onder de diersoorten. Maar misschien is bewustzijn alleen maar een hogere vorm of een nieuwe fase van intelligentie:

het vermogen om lering te trekken uit kennis en ervaring. Denk hierbij aan de actuele discussie over de aard en de wenselijke toepassingen van *ai*. We kunnen een aap honderd trucjes leren, maar kunnen we hem ook leren zélf een trucje te verzinnen? Ik denk van wel, maar dat is niet het onderwerp van dit opstel.

Deze en andere vragen van een hoog abstractieniveau zijn nog lang niet beantwoord. Alleen al om die reden - en om redenen van morele regels in het sociale verkeer - is er geen reden om zoiets als een godsdienst categorisch af te wijzen. Denk alleen al aan de vraag waar die oerknal met zijn zonnen en planeten dan vandaan kwam. We weten dat er miljarden zonnen bestaan en dat die *big bang* hun aard en hun verspreiding in melkwegstelsels binnen een uitdijend heelal verklaart, maar die oerknal zelf is nog lang niet volledig begrepen. En de 'lege' ruimte ook niet. Zo is het hele systeem van de talrijke zwarte gaten in ons universum pas sinds enkele decennia redelijk goed in kaart gebracht, hoewel ze in Einsteins relativiteitstheorie al in 1915 voorspeld waren. Of beter gezegd: *pas* in 1915. Een essentieel punt van onderzoek is ook de samenhang tussen de macro-dynamica van het universum als geheel (dus de wereld van $e = mc^2$) en de quantummechanica van de kleinste microdeeltjes en golfbewegingen op sub-atomair niveau (de wereld van de deeltjesversnellers).

Er is nog heel wat te ontdekken en uit te leggen, maar er zal ook daarna nog een raadsel overblijven:

hoe heeft er in hemelsnaam *iets* kunnen ontstaan uit *niets*. We kunnen hier een scheppende god ten tonele voeren, of een heel pantheon van goden, maar dat verplaatst het mysterie slechts: waar komen deze goden dan vandaan? Persoonlijk heb ik al decennia geleden besloten mezelf niet meer te kwellen met die vraag. Ik weet geen antwoord en ik heb er ook niets over te vertellen. Tegelijk begrijp ik dat veel mensen en zeker de mensen van vóór de Verlichting behoefte hadden en hebben aan een hypothetische godheid, of kracht, of entiteit, die alles bestiert en een aangenaam leven na de dood biedt, en aan wie zelfs koningen en tirannen verantwoording verschuldigd zijn. Een verstandige eredienst rond zo'n godheid brengt rust in het gemoed van de gelovigen en ook orde in de samenleving. Het spreekt vanzelf dat de wereldlijke en geestelijke leiders, net als het volk zelf, een gezamenlijk belang hebben bij die rust en orde. Ze spelen dus onder één hoedje, zo lang het goed gaat, en daar is niets mis mee, zo lang het goed gaat.

De behoefte aan idolen

Van de bovenstaande lange inleiding heb ik vroeger geloofd, dat die qua inhoud en strekking bekend was aan en gedeeld werd door de overgrote meerderheid van allen die hebben schoolgegaan. Eigenlijk moet de essentie al tijdens het basisonderwijs uit de doeken worden gedaan. De goede lezer zal hebben begrepen

dat ik het bestaan en de functie van religieuze opvattingen niet ter discussie stel, mits deze zich beperken tot het private domein en onschuldige uitingen in het openbare leven. In dat geval behoeft er geen probleem te zijn in de afbakening tussen het religieuze geloof en de grondbeginselen van de Verlichting, mits deze laatste wettelijke prioriteit genieten. Die noodzakelijke scheiding van kerk en staat moet in een etnisch en religieus homogene samenleving gelden, maar nog veel méér in een multiculturele samenleving. Dat hebben vele Europese landen met katholieken én protestanten tijdens en na de Reformatie immers met vallen en opstaan geleerd. En met veel bloedvergieten. Er ontstond zelfs wettelijke ruimte en tolerantie voor mensen zónder een religie. In ons land is het met de ontkerkelijking na 1849 (volkstelling) en vooral na 1945 met een sneltreinvaart gegaan.

In 175 jaar is het deel van de bevolking dat geen geloof aanhangt gestegen **van vrijwel nul naar 58 procent**. In 1849 was Nederland bijna helemaal christelijk: 56% protestant en 38% katholiek. In 2023 was dat gedaald naar 13 en 17 procent [CBS].

Om nu dan eindelijk de **idolen** ter sprake te brengen: niet alle idolen hebben met godsdienst te maken, maar wel de oudste. In de moderne betekenis van het woord 'idool' denken we vooral aan bewondering en verering, maar in het verleden, zonder massamedia, ging het vooral om *bescherming*. De gewone man en vrouw, maar ook de geleerden en de bestuurders, hadden nog

maar weinig inzicht in ziekte, dood en andere gevaarlijke natuurverschijnselen. De religie bood het enige houvast en in de oudheid had deze de vorm van een veelgodendom, zoals de natuurgodsdiensten, het Egyptische godenrijk, het hindoeïsme, de Griekse en Romeinse mythologie, of later het monotheïsme, zoals eerst het Jodendom, dan het Christendom en de Islam.

Oud en nieuw op Tara Hill bij Dublin. Links St. Patrick, die er in het jaar 432 arriveerde, rechts Croppies Stone, aanvankelijk de *Lia Fail*, die al 3000 jaar een oud koningsgraf zou markeren. Ansichtkaart uit 1932.

Gaia

In de westerse beschaving - los van de vraag of deze de beste of de oudste mag heten - begint het onderwerp 'idolen' met de Griekse mythologie. Iedereen

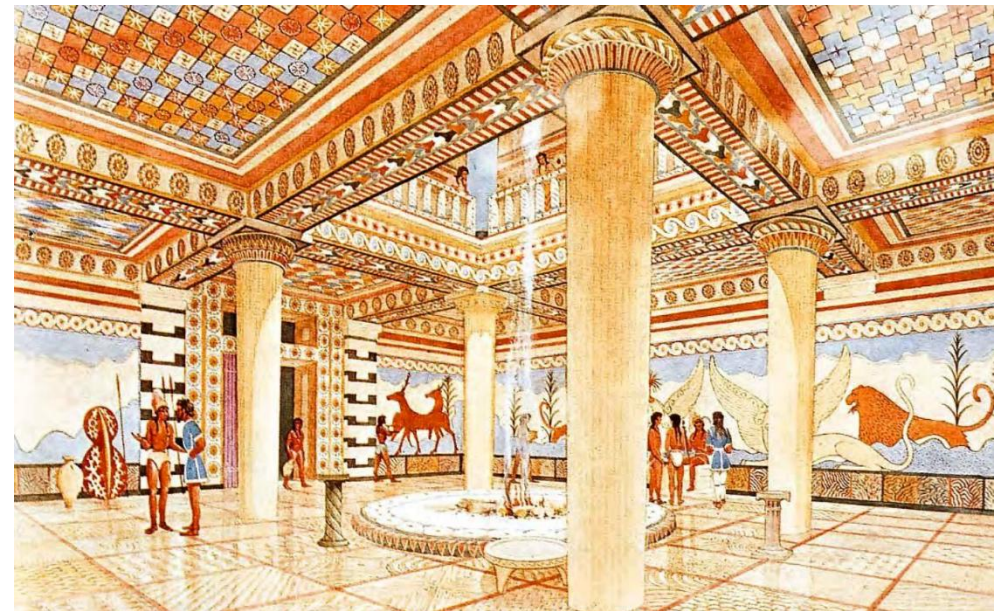
weet dat deze een zeer rijkgevuuld pantheon van goden en halfgoden kent en dat Zeus als oppergod heerste, met Hera als zijn gemalin (die tevens zijn zuster was). In het Latijn van de Romeinen heetten de twee Jupiter en Juno (zij is wereldwijd nog bekend in de naam van de maand juni). In de Griekse en Romeinse wereld waren de tempels voor allerlei goden en godinnen de trots van elke stad en van elk dorp. De tempels waren bedoeld om de goden *eer* te bewijzen, maar ook om in ruil daarvoor hun *bescherming* te krijgen.

Maar er was voor dat oppermachtige duo van Zeus en Hera een baas boven baas, en dat was Gaia. In het Latijn heette ze ook wel Gaea of Gea, nog te horen in de woorden geografie en geologie. Zij was Moeder Aarde zelf en had in de mythologie vele rollen.

Voor de Grieken begon alles in het tijdperk van de Chaos, dat de vier elementen omvatte: aarde, water, lucht en vuur. Uit die kolkende ketel (een soort oerknal) kwam onder andere Gaia voort. Zij was de godin van de natuur en de aarde, en werd afgebeeld als oprijzend uit de grond. Tot haar nakomelingen behoorden de Titanen en het was hiervan de jongste, Kronos, die de vader van Zeus werd.

De zeer incestueuze en ingewikkelde stamboom van Gaia kan hier verder buiten beschouwing blijven. Maar Gaia als Moeder Aarde en als godin van de vruchtbaarheid en als oma van Zeus had natuurlijk veel invloed in het godenrijk, dus haar wilde iedereen wel

te vriend houden door een beeld of beeldje van haar te hebben en te koesteren.

Tempel van het oude Griekse megarontype.

Zo'n beeld of beeldje heette in het Grieks een **eidoolon** (Latijn: *idolum*). Het werd door concurrerende religies natuurlijk als een verfoeilijk *afgods*-beeldje gezien. Het werd vereerd, in de hoop dat de aanbedene tot wederdiensten bereid zou zijn wanneer dat nodig was. Koningen, steden en dorpen lieten tot dat doel een tempel oprichten, of toch minstens een marmeren beeld, maar het gewone volk moest zich beperken tot dierenoffers of andere giften, huisaltaren en hele kleine beeldjes. Over de precieze rol van al die beelden in de Griekse en Romeinse oudheid zijn uiter-

aard dikke en geleerde studies verschenen, maar Gaia behoort dus tot de oudste idolen van de westerse geschiedenis. Ze had haar eigen tempels en dat waren vaak megarons, het oudste type.

Ze was een vrouw. Ook andere oude culturen hadden een moedergodin. De Germanen hadden vrouw Holle (ook Holda of Hulda genoemd). Volgens de geleerden is tot kort voor de bijbelse tijd overal onduidelijk geweest hoe vrouwen bevrucht werden - dus hoe vaders geïdentificeerd konden worden. In de Griekse mythologie zijn daarvan nog echo's te horen, zoals de bevruchtingen door Zeus in de vorm van een rivier, een goudenregen, een zwaan of *whatever*. Zulke onzekerheid leidt tot een **matriarchaat** in afstammingskwesties - zoals dan ook is af te leiden uit de bewaarde of gereconstrueerde woordenschat van een beschavingsperiode of - gebied.

Hoe dan ook: vrouwelijke goden en idolen zijn er vanaf de oudste mythen en legenden bij geweest, niet om hun schoonheid of *sex appeal*, zoals Cleopatra of Marilyn Monroe, maar om hun veronderstelde invloed binnen het onbegrepen bovennatuurlijke krachtenveld van geluk en pech, dood en leven.

Asjira

In dit verband wil ik na Gaia als tweede voorbeeld wijzen op een voorbijbelse moedergodin in het nabije oosten, Asjira. Hierover lezen we in Wikipedia:

Asjera, Ašerah, Ašera(t) of Inanna was een moedergodin van Kanaän, identiek aan de Ugaritische godin Athirat. In een Sumerische inscriptie uit de 18e eeuw voor Christus komt zij voor als vrouw van Anu of El (de vadergod van het Kanaänitische pantheon). Baäl is een van haar kinderen. Zij is ook "De Vrouw die de Zee doorkruist" en "De Moeder van de Goden". Ze wordt afgebeeld in de vorm van een boom.

In de Hebreeuwse bijbel wordt 40 maal aan Asjira gerefereerd, steeds negatief als 'afgodin'. In de Statenvertaling van het Oude Testament komt de naam niet voor, wel wordt er bijvoorbeeld gesproken over 'een afgrijselijke afgod in een bos', maar in de Willibrordvertaling uit 1981 wordt het beestje in deze passage (1 Koningen, 15:13) bij de naam genoemd. De toenmalige koning van Juda, Asa, had zijn moeder de titel van 'gebiedster' ontnomen:

Zij had namelijk voor Ashera een ergerniswekkend beeld gemaakt. Asa liet dit beeld stukslaan en in het Kidrondal verbranden [het moet dus van hout zijn geweest].

Dit boek Koningen was een soort historisch overzicht vanaf de troonsbestijging door Salomo tot de laatst bekende koningen van Juda, dus ruwweg van 750 tot 590 voor Christus.

In academische kringen wordt er niet meer van uitgegaan dat het bestaan en de verering van een 'oermoeder' automatisch betekent dat er in de nomadische fase altijd en overal een matriarchaat heeft bestaan, laat staan dat dit daarom 'vreedzamer' zou zijn geweest. Er moeten per geval aanvullende aanwijzingen zijn. De talloze prehistorische vrouwenbeeldjes, zoals de beroemde 'Venus van Willendorf' (hiernaast) van 23.000 jaar geleden, kunnen gewoon vruchtbaarheidssymbolen zijn geweest. Er is weinig met zekerheid over te zeggen.

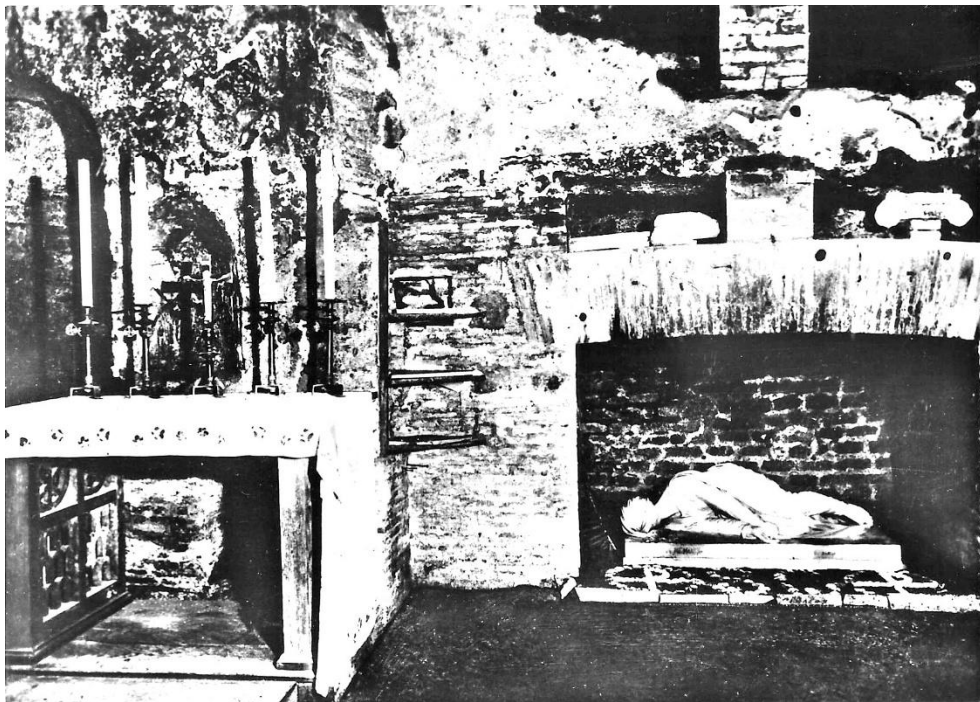
Voor een goed begrip wijs ik erop dat in de bijbelse tijd van het joodse volk eerst een uittocht uit Egypte en eeuwen later een Babylonische ballingschap hebben plaatsgevonden. De datum van beide trauma's is onzeker, maar die twee andere culturen hadden ieder een eigen veelgodendom. De uittocht uit Egypte heeft waarschijnlijk in de tijd van farao Achnaton plaatsgevonden, dus in de 14de eeuw voor Christus (de Mykeense periode in Griekenland). Aan de Babylonische fase is de naam van koning Nebukadnezar verbonden, dus 6^e eeuw voor Christus.

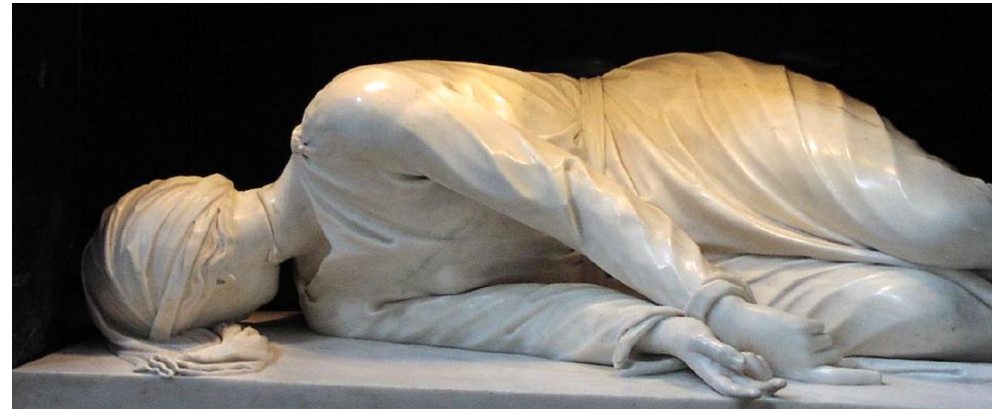
Twee soorten idolen

Naar mijn mening zijn er twee typen idolen. Ten eerste het idool van wie we hulp hopen te krijgen en dat onze bewuste en 'instinctieve' angsten kalmeert. Daarmee zitten we in het domein van geloof en bijgeloof. En ten tweede het idool dat we bewonderen en van wie (en aan wie) we willen laten zien dat we 'erbij horen'. Dat

zie ik als het domein van de zelfbevestiging en het groepsgedrag (in mijn optiek zijn die twee de keerzijden van een en dezelfde medaille). Dit zijn de idolen die we in de entourage van ons ego willen opnemen, of met wie we ons althans zo nauw mogelijk willen associëren. Daarvan mag iedereen ook zien en *weten* dat wij tot hun 'bubbel', hun aanhang, ja hun vriendenkring behoren. We sluiten ons bij dat idool aan, zoals een gemiddelde fan zich demonstratief aan zijn eigen voetbalkluppie verbonden toont, én aan de overige fans van de club / het idool.

De crypte van Sint Cecilia in de Callixtus-catacombe in Rome, 2e-3e eeuw. Rechtsonder in de crypte en hiernaast een replica van het beeld uit 1599 van Stefano Maderno, aanwezig in haar basiliek in Trastevere.

Als derde en laatste voorbeeld van de categorie der helpers, het eerste type idool, en misschien het bekendste en meest aansprekende voorbeeld van allemaal, wil ik verderop de Maagd Maria bespreken. Zij, de aardse moeder van Jezus, was vanaf het begin van het christendom algemeen bekend, gerespecteerd en geliefd. Al werden buiten de katholieke kring haar 'verschijningen', onder meer in Lourdes (1858) en Fátima (1917), met scepsis gezien, niemand bestreed dat ze een bijzonder personage was, zelfs al zou ze 'slechts' de biologische moeder van de historische Jezus de Profeet zijn geweest. Want *hij* heeft echt bestaan en moet dus ook echt een moeder hebben gehad. Dit punt verdient vooraf een nadere toelichting, meen ik, want de verering van Maria en haar status als idool betroffen een *mens*, en niet een godin.

De Grieken en Romeinen waren verzot op historieschrijvers. De bezittende klasse gaf geld uit aan zelfstudie, opvoeding en onderwijs. Boekrollen en

actuele pamfletten werden door beroepskopiïsten met de hand gekopieerd. Zo verschenen in Rome 80 boekrollen van Valerius Antias en 142 van Titus Livius. Veel ervan is verloren gegaan, maar soms wel als uittreksel bewaard gebleven. Als de grootste van allemaal wordt Cornelius Tacitus (56-120) beschouwd, van wie eveneens veel verloren is gegaan. In zijn laatste werk, *De annalen van het keizerlijke Rome* (ca 116), heeft hij uit niet-christelijke hoek de historiciteit van Jezus bevestigd in hoofdstuk 14. Daar had hij het over **keizer Nero** en de grote brand in Rome die deze **in het jaar 64** zou hebben aangestoken. Ik heb de tekst opgezocht in de Engelse editie van Michael Grant (1956, p. 365), want het gaat hier toch echt om een kantelpunt in de wereldgeschiedenis: de start van het monotheïstische christendom in het Romeinse rijk. Wel was het pas Constantijn de Grote die in 313 met het Edict van Milaan de christenen godsdienstvrijheid gaf en die zichzelf op zijn sterfbed in 337 liet dopen.

Om dit gerucht [van brandstichting in het jaar 64] de kop in te drukken [schrijft Tacitus circa 50 jaar later] verzond Nero zondboeken en strafte op alle denkbare manieren de notoir verdorven christenen (zoals het volk ze noemde). Hun stichter, Christus, was tijdens het regime van Tiberius terechtgesteld door de gouverneur van Judea, Pontius Pilatus. Maar ondanks deze tijdelijke tegenslag was dit dodelijke bijgeloof opnieuw uitgebroken, niet alleen in Judea (waar de rebellie was begonnen), maar zelfs in Rome. Alle ontaarde en beschamende praktijken komen samen en bloeien op in de hoofdstad. Eerst had Nero christenen die zich als zodanig kenbaar maakten laten

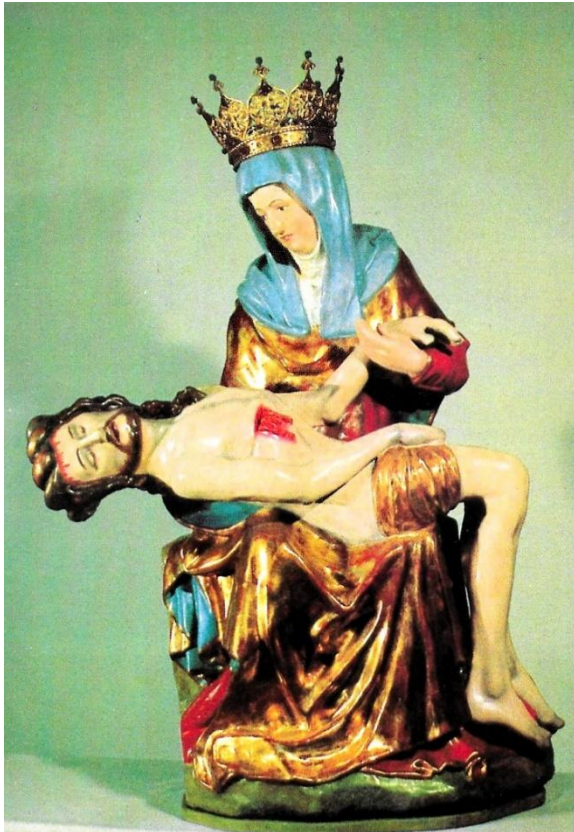
arresteren. Daarna waren grote aantallen anderen op basis van hun informatie veroordeeld, niet zo zeer wegens opruiing als wegens *odio humani generis* [dit betekent ofwel asociaal gedrag, ofwel verachting door het mensdom]. Hun dood werd tot een farce gemaakt. Gehuld in dierenvellen werden ze door honden in stukken gereten, of gekruisigd, of tot toortsen gemaakt die na het vallen van de avond werden aangestoken om het daglicht te vervangen. Nero stelde voor dit spektakel zijn tuinen ter beschikking en zorgde ook voor vertoningen in het Circus, waarbij hij zich onder het publiek begaf of in een strijdswagen stond, gekleed als wagenmenner. Ondanks hun schuld als christenen en de meedogenloze bestraffing die dit verdiende, was er medelijden met de slachtoffers. Want het gevoel heerste dat ze meer werden geofferd wegens de wreedheid van één man dan in het nationaal belang.

Tacitus (naar een Romeins beeld, artiest mij onbekend).

Tacitus lijkt hier en elders in dubio over de reden van de christenvervolgingen. Waren ze wreed vermaak om

het volk af te leiden van andere problemen of waren ze oprecht bedoeld om een gevaarlijke joodse sekte onschadelijk te maken? De keizers gingen ermee door van 64 tot 305, met daarin drie tussenpozen zonder vervolging. Het heeft geleid tot talloze martelaren en daarvan zijn er vele heilig verklaard, maar pas eeuwen later. Zo werden in de jaren '60 Petrus gekruisigd en Paulus onthoofd, terwijl nog in het jaar 230 de heilige Cecilia op akelige wijze de marteldood stierf.

Gnadenbild, 'wonderbeeld', in Bornhofen. 15de eeuw.

De Maagd Maria

Zij is een heilige van een andere orde dan de martelaressen en ze was ook **geen moedergodin** van het vóórbijbelse type, maar juist een bij uitstek **menselijk** idool. In de christelijke wereld was Jezus natuurlijk het toppunt van alles. Hij was volgens de bijbel, althans het Nieuwe Testament, vrijwillig de kruisdood gestorven als zoenoffer aan Jahweh. Het Oude Testament is als het ware de *prequel*, waarin de hele voor geschiedenis van die behoefte aan een Verlosser uit de doeken wordt gedaan. De joden zelf erkennen hem niet als de Salvator en wachten nog op verlossing, zoals trouwens ook de islamieten, maar het is de joodse voorgeschiedenis, hun Pentateuch, die aan de komst van Jezus voorafging. Het woord 'testament' betekent 'verbond' en slaat op de overeenkomst tussen God en zijn uitverkoren volk, dat van de israëlieten (uitverkoren door hém, volgens de bijbel). Na de kruisdood van Jezus is dat verbond, dat contract tussen God en zijn volgers, de christenen, van inhoud veranderd. De gelovigen waren geen joden meer, maar christenen. Vandaar het 'nieuwe' in de naam van dit testament. Het Oude Testament kan worden gelezen als een soort vooraankondiging, een profetie, van wat er na de verzoening tussen God en de joodse gelovigen te gebeuren staat. De overgang kwam in de praktijk tot stand wanneer iemand als christen **gedoopt** werd. Door de doop werd je tot de gemeen-

schap der gelovigen, dus Gods volk toegelaten. In die zin is de doop het belangrijkste van alle sacramenten. De eerste christenen waren gedoopte joden en heidenen, waaronder al spoedig ook veel Romeinen.

Voor wie niet in de christelijke traditie is opgegroeid - los van de vraag of iemand ook *gelovig* is, want dat hoeft helemaal niet - wil ik het narratief van deze religie nog wat verder toelichten. [Het is niet relevant, maar ik reken mezelf *niet* tot de gelovigen.]

God had Adam en Eva uit het paradijs verjaagd, nadat ze ondanks zijn uitdrukkelijke verbod toch van de boom des levens hadden gesnoept (de bekende appel van Eva). Sindsdien leefden zij en hun nakomelingen als straf voor deze euveldeed, de zogeheten erfzonde, *buiten* het paradijs. Die straf ging automatisch van de ene generatie naar de volgende over. Buiten het paradijs moest de mens zijn brood met zwoegen verdienen en zouden vrouwen hun kinderen met pijn moeten baren. Nou, dat klopt wel. Het paradijs zou gesloten blijven. Maar door zijn offerdood heeft Jezus het paradijs weer geopend voor de mensheid, althans voor al degenen die na een deugdzzaam leven in staat van genade sterven, dat wil zeggen: van wie de zonden tijdig vergeven zijn. En daarbij helpt de kerk, die diverse sacramenten tot haar beschikking heeft, zoals de doop en de biecht.

Ieder mens moet Jezus dus zeer dankbaar zijn. De kerk heeft later een ingewikkelde constructie bedacht van de Vader, de Zoon en de Heilige geest, de

zogeheten triniteit of drieëenheid, over de eenheid van God in drie Personen. Dat kwam niet in het Oude en Nieuwe Testament voor, maar werd in het jaar 325 tijdens het concilie van Nicea tot dogma verklaard. Dit leidde al meteen tot een schisma met de Arianen en het dogma wordt ook nu nog door menige christelijke tak niet erkend, maar dit terzijde vermeld.

Nog een *pietà*, nu die van Michelangelo in de Sint Pieter te Rome. Deze is uit 1499 en toont een jonge Maria, want zij had volgens de beeldhouwer wegens haar status haar jeugdigheid behouden.

Wie zich niet tot Jezus of God (de Vader) zelf wilde of durfde te richten, had een prachtig alternatief in Maria, de Moeder Gods. Zij was geen god, maar een mens, en ze was geen heldin, zoals de martelaren, en geen leraar, zoals Paulus of Augustinus, maar gewoon een liefhebbende moeder. Dat zij steeds 'Maagd' werd

genoemd is omdat ze zonder menselijke bevruchting in verwachting is geraakt. De vaste bepaling dat Maria 'onbevlekt' is ontvangen, is echter een ander dogma van de Rooms Katholieke kerk (pas uit 1854) dat niet uit de bijbel zelf is af te leiden. Het stelt dat Maria wel een mens was, maar *niet* bevlekt met de erfzonde.

Hoe dan ook: zij kreeg ongetwijfeld het hemelse oor van zowel Jezus als van God de Vader. Zelf kon ze geen wonderen verrichten, evenmin als alle andere heiligen, maar Maria kon ze wel bij God *bepreken*. Zij was als middelares in vele fasen van de geschiedenis zó populair, dat de Mariaverering op een soort afgodendienst begon te lijken. In reformatorische kring was het met die verering dan ook afgelopen; evenmin als welke heilige dan ook mocht ze nog bemiddelen.

Er waren ook hele kerken aan haar gewijd, zoals de schitterende basilica van Santa Maria Maggiore in Rome, met mozaïeken uit de 5de en de 13de eeuw, de Notre Dame in Parijs, de in 1844 afgebroken Mariakerk in Utrecht, die door Pieter Saenredam in alle schoonheid is vastgelegd, en de oeroude Onze Lieve Vrouwebasiliek in Maastricht. Kerken waren tempels voor God en hun patroonheiligen, maar ook burchten tegen de duivel en het kwaad. Zo waren er in onze streken heel veel Martinuskerken, omdat deze Gallische bisschop uit de 4de eeuw - een bekeerde officier uit het Romeinse leger - als zeer krachtig bekend stond. Een nog belangrijker eerbewijs is daarom dat in bijna alle kerken een eigen altaar of hoekje of kapel aan Maria is gewijd, en

dat heus niet alleen voor de bruidjes tijdens de trouwerijen. Van de meer dan 600 bedevaartsplaatsen in onze streken zijn de meeste op Mariadevotie gericht, zoals de Zoete Lieve Vrouw in Den Bosch, het Mariabeeldje in Scherpenheuvel, de Sterre der Zee in Maastricht en de Genadekapel in Kevelaer, waar Maria als de Troosteres wordt vereerd.

Om een ander voorbeeld te geven uit de wereld van de katholieke gelovigen verwijs ik naar de meer dan 700 Marialegenden die aan het einde van de middeleeuwen de ronde deden, en waarvan onze eigen *Beatrijs* van rond 1230 er slechts één is.

Een doodgewoon Mariabeeldje met een vaasje erbij, zoals dit gelijkde exemplaar van 'Brussels porselein', dat mijn tante Cato decennia lang tot troost en steun is geweest. Zo waren en zijn er miljoenen.

Niet alle heiligen zijn een idool geworden, al zijn er vele die in hun eigen omgeving of over de halve wereld populair zijn, zoals bij ons Maarten en Nicolaas, en elders Franciscus, Valentijn, Patrick en Jeanne d'Arc. Maar van de beschermende idolen die zelf geen god of godin waren, dus geen fantasiefiguren maar echte mensen, heeft niemand de statuur van de ongeziene en ongedocumenteerde Maagd Maria bereikt. Ook relatief recent overleden heilig verklaarden, zoals Bernadette Soubirous (1879), Don Bosco (1888), Theresia van Lisieux (1897) en Maria Goretti (1902) niet, en zelfs niet Padre Pio (1968).

Seculiere idolen

Het wordt nu hoog tijd om over het tweede type idolen te beginnen. In de tijd van de massamedia kwamen er ook levende personen tot nationale en zelfs internationale roem en bekendheid bij het gewone volk. Ze kwamen meestal niet uit het veld van de algemeen geldende religie. In feite zijn we dan in de 19de eeuw en later, want ik bedoel niet personages uit de populaire fictie, zoals Tijn Uilenspiegel, Don Quichot of Robinson Crusoe. Het zijn, globaal gesproken, idolen van wie geen tegenprestatie in de vorm van bescherming of voorspraak wordt gezocht, maar die om andere redenen **bewonderd en vereerd** worden.

Zoals bijna alles in dit leven is de relatie tussen een persoon en zijn idolen een mengsel van ratio en emotie, van verstand en gevoel, van berekening en instinct, van overtuiging en van hoop. En de ene persoon is fanatiek en eenkennig, terwijl de andere sceptisch en kritisch blijft. We hebben hier niet te maken met een exacte wetenschap, noch met een uitgekiende codex van geboden en verboden.

Ik geloof dat iedereen wel een stel idolen om zich heen wil hebben als wegwijzers of vertrouwde bakens in het leven van alledag. En misschien als grenspalen tussen de bubbels waarin we allemaal leven en werken. Een *ai* heeft geen behoefte aan beschermende idolen, want die snapt niets van angst voor het onbekende of

voor gevaren. Maar ook idolen ter adoratie kan hij missen, want een *ai* heeft geen weet van liefde voor kinderen, familie en vrienden, of van gevoel voor schoonheid, zoals mooie muziek, beeldende kunst en literatuur, laat staan van de fysieke schoonheid van een menselijk lichaam of gezicht, hetzij mannelijk, hetzij vrouwelijk, of van puur platonische liefde.

Het eerste type idool, dat van de bescherming, heeft een duidelijk doel. Het tweede type, dat van de afhankelijkheid en genegenheid, is zo iets als een erbij geleende identiteit, die ons ego een aanvulling of zelfs versterking verleent. We willen erbij horen of ten minste de schijn wekken dat we erbij horen. Dat geeft meteen aan dat het gaat om een *groepsgebonden* fenomeen en dat de verschillende groepen ieder hun eigen set van idolen zullen hebben.

Als we 'idool' ruwweg definiëren als een persoon of rolpatroon waarvoor we een emotionele, niet geheel rationele affectie voelen, dan gaat het om een bijna instinctieve balsem voor ons ego. We sluiten ons aan bij en tonen ons solidair met een superieure en zuivere vorm van iets voortreffelijks dat we herkennen en waarderen en willen inhaleren en verdedigen. We zien een concretisering en belichaming van onze eigen idealen en aspiraties - en zetten ons daarmee ook af van de afwijkende idealen en aspiraties van andere personen en groepen in onze leefwereld. Met 'onze leefwereld' bedoel ik de 'bubbel' waarin we leven, het

sociale segment van onze samenleving waarin we ademen, zien en gezien willen worden.

Ik heb vastgesteld dat het niet mogelijk is om zo voor de vuist weg een paar idolen te noemen die niet specifiek bij een bepaalde tijd, een bepaald land en een bepaalde activiteit horen - filmsterren, zangers, sportlieden, tv-presentatoren, royals.

Zarah Leander (hier met Hans Stüwe) in 1939.

Neem bijvoorbeeld Zarah Leander (1907-1981), die bij de Duitse nazi-tijd, de film en de zangkunst behoort. Ze behield zelf een redelijk ongeschonden blazoën - mede omdat ze einde 1942 tijdelijk terugkeerde naar

haar geboorteland Zweden - maar tot dan was ze bijzonder populair, echt een idool, in Duitsland en de andere landen waar haar films werden vertoond. Dat was niet alleen te danken aan haar films, maar ook aan de radio en de vele platen die op de markt kwamen, want haar stem was een zeldzaam lage alt en veel van haar songs werden hits.

In deze categorie zijn natuurlijk over de hele wereld tientallen goede voorbeelden te vinden van artiesten die een massapubliek tot laaiend enthousiasme wisten op te zwepen. Zoiets is bijvoorbeeld terug te zien in het aantal ansichtkaarten dat van die publiekslievelingen in omloop wordt gebracht, zoals ik voor de Duitse filmsterren in de nazi-tijd al eens heb gedaan. In Frankrijk hadden we Jean Gabin, Brigitte Bardot en Jean-Paul Belmondo, in de USA Mary Pickford, Greta Garbo, Clark Gable, John Wayne, Judy Garland, James Dean, Marilyn Monroe en Elvis Presley, in Italië Marcello Mastroianni, Gina Lollobrigida en Sophia Loren, om een paar namen te noemen. Veel van die namen doen bij de jeugd van tegenwoordig, twee generaties later, geen belletje meer rinkelen. Idolen zijn tijd- en groepsgebonden.

Dus wie zijn echte *Nederlandse* idolen geweest? Is dat alleen na te gaan in de decennia dat ons land nog echt nationale media had, dus een paar radio- en tv-stations waar de hele natie naar luisterde en keek? De jaren van Wim Kan, Toon Hermans, Wim Sonneveld,

Willem Duys en Mies Bouwman? Of zelfs nog Koot en Bie, misschien zo'n beetje als laatste der Mohicanen?

Grote sterren met een mondiaal bereik of sporthelden in een grote competitie kunnen miljoenen per jaar verdienen en zoeven per eigen vliegtuig van het ene stadion naar het andere. Denk aan Madonna, Shakira, Taylor Swift, Beyonce, Michael Jackson en dergelijke. Als honderdduizenden mensen bereid zijn een dik pakket euro's te betalen om een live concert van je te horen en zien, mag je gerust zeggen dat je een idool bent. Maar iemand kan ook best een idool zijn in een kleinere kring van connaisseurs.

Sophia Loren in *Pane, amore e* (1955).

Het is moeilijk te definiëren, want het gaat om relatieve belangstelling binnen een sociale bubbel en een interessegebied, waarin de intensiteit van de liefde voor een idool ook nog sterk kan verschillen - van modieuze meeloper tot hartstochtelijke fan. En dan heb ik het nog niet eens over publieke figuren, zoals Churchill, Martin Luther King, John Kennedy, paus Johannes XXIII, Lady Di en noem maar op.

Behalve de positieve idolen zijn er ook de figuren die binnen de ene bubbel populair zijn, maar in andere bubbels juist voor de duivel worden gehouden. Ook dit volgt overigens vanzelf uit mijn stelling dat het openlijk vereren van idolen als een verlengstuk van de eigen identiteit kan dienen. Een afbeelding van Hitler was

voor een overtuigde nazi natuurlijk een sieraad en een *statement* in de woonkamer, maar een destijds beroemde cabaretier vroeg zich in een volle zaal af of hij het op moest hangen of tegen de muur moest zetten.

Een mooi voorbeeld van een dergelijke tweeslachtigheid waren in het verleden ook Fidel Castro en nog meer **Che Guevara** (1928-1967). In de ogen van velen was de laatste gewoon een terrorist, een wrede moordenaar en een arrogante marxist, maar anderen zagen in hem een ridder op een wit paard die onbevreesd tegen onrecht streed. Over dit leerzame schoolvoorbeeld citeer ik Wikipedia, dat zijn best doet om een neutrale formulering te kiezen, maar het dilemma helder schetst:

Rond de persoon van Che Guevara is een persoonlijkheidscultus ontstaan die zijn grondslagen heeft op drie factoren, die logisch uit elkaar voortvloeiden. Ten eerste de foto van Alberto Korda, misschien wel de bekendste portretfoto. Deze foto, genomen op een begrafenis in Cuba in 1960, is pas in 1967, het jaar van Guevara's executie, uitgebracht. [...] Zijn beeltenis als poster sierde de muren van menige jongens- en studentenkamer, soms zonder dat zijn achtergrond, zijn politieke visies en zijn daden bij de bewoner van de kamer bekend waren.

De tweede reden voor de persoonlijkheidscultus is zijn voortijdige dood, als gevolg van een executie. Hierdoor werd Guevara een icoon van de communistische revolutie en een symbool voor de strijder tegen onrecht, waarbij velen zijn daden als militair en voltrekker van executies afdeden als noodzakelijk. Zowel de communisten als de armen van Zuid-Amerika zagen in hem een soort Messias.

Tot slot speelde de hippiebeweging een belangrijke rol. De groeiende weerstand tegen de Vietnamoorlog en de roep om sociale veranderingen maakten de mensen gevoelig voor charisma en bovendien op zoek naar propagandamateriaal, of op z'n minst een icoon. Een vijand van de VS, geliquideerd door een door de CIA georganiseerde legereenheid [in Bolivia], was met het toenemende anti-amerikanisme een geliefd symbool.

Idolen kunnen dus ook om strikt demonstratieve redenen gekozen worden. Zeker is er ook een groot verschil in het adoreren van levende personen in hun eigen tijd, zoals Lenin, Atatürk, Franco, Mandela of Martin Luther King, dan wel in de decennia kort of lang

na hun dood. En mag iemand Bach, Beethoven of Schubert tot zijn idolen rekenen? Of, zoals ik, onder andere Chopin, Van Gogh en Gerard Reve? Het onderwerp vertakt zich steeds verder en is niet meer te overzien. Daartoe zou een strakkere definitie van 'idool' en een uitgewerkte opsplitsing nodig zijn.

Een besluit met een open einde

Misschien mogen we stellen dat de sacrale idolen van vroeger, die op algemeen gedeelde voorstellingen van het bovennatuurlijke berustten en bescherming moesten bieden, in de tijd van de massamedia niet geheel zijn verruild, maar wel aangevuld met seculiere, waaronder politieke idolen. Hun uitverkiezing berust nu vooral bewondering van uitblinkende personen op terreinen zoals muziek, film, sport, maar ook politiek en ideologie, die aanhankelijkheid oproepen en soms ook als rolmodel dienen. Zoals het tonen van religieuze idolen, kan het dwepen met politieke idolen bedoeld zijn als *statement*.

Of ze het zelf willen of niet, idolen bestaan deels binnen het marketingmodel van de massamedia, want ze wekken kooplust op - zowel van hun producten als van toegangskarten en paraferalia. De marketing sluit aan bij de commerciële wetten van vraag en aanbod, en bij de profilering van de eigen identiteit die de consument, demonstratief of onbewust, zich zodoende hoopt of denkt aan te meten.

Ook bij de marketing van idolen worden de technieken van ophef en sensatie en het inspelen op sentimenten toegepast, want dat leidt tot gratis publiciteit. Iemand die daar zin in heeft zou eens de marketing rond de Zweedse klimaatactiviste **Greta Thunberg** vanaf het eerste begin kunnen analyseren. Zij lijkt me een *constructed* idool.

[Wikipedia:] Ze raakte in 2018 bekend [ze was 15 jaar] toen ze besloot om na de zomervakantie tot de Zweedse parlementsverkiezingen op 9 september elke schooldag te staken en met een protestbord buiten het Zweeds parlement post te vatten om aandacht te vragen voor de dreigende klimaatverandering. Na de verkiezingen staakte ze iedere vrijdag.

Inmiddels draagt ze een Arafatsjaal en helpt ze Hamas, Hezbollah en Iran. Ik wil niets nadeligs over idolen en hun fans zeggen, behalve dat ik 'blinde' adoratie door volgelingen en zelfoverschatting (laat staan mesianisme) door de levende idolen zelf altijd dubieus vind. Als het gaat om *opinies* en *idealen* hebben we volgens mij geen idolen nodig, maar kennis en inzicht. Toch lijkt het alsof velen juist op dát gebied te rade gaan bij idolen. Is dat een nieuwe manier van bescherming zoeken, of althans beschutting in een groep? Misschien zijn sommige nieuwe idolen dan tóch een versie van oude goden en heiligen.

Het lijkt me dat de mens als kuddedier (of sociaal wezen) leiders en gidsen *nodig* heeft. Beide typen idool passen in dat domein. Ze scheppen als het ware een

virtuele clan om zich heen. In de tempels, stadions en concertzalen krijgt de clan zelfs een fysieke dimensie. De entree mag wat kosten. Het sacrale gehalte moge geringer zijn dan dat van een bedevaart naar Lourdes of een jaarlijkse duik in de Ganges, maar de euforie van het groepsgevoel voelt veilig aan. We zijn niet alléén in het universum.

Geen wonder, dat elke generatie nieuwe idolen weet op te sporen en benoemen. Zij zijn de sterren die in het duister van haar nachtelijk firmament staan te stralen, dichterbij dan Venus en Mars en Jupiter.

Peter Cuijpers, 10 juni 2026

Vincent van Gogh, Saint-Rémy, 1889, *De sterrennacht*. (Museum of Modern Art, New York).